

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการทรัพย์สินริบาในกฎหมายอิสลาม กรณีศึกษาการปฏิบัติของชาวมุสลิมในเทศบาลเมืองนราธิวาส” ผู้วิจัยได้นำเสนอสรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะตามลำดับดังนี้

วัตถุประสงค์

ในการศึกษาเรื่อง “การบริหารจัดการทรัพย์สินริบาในกฎหมายอิสลาม กรณีศึกษาการปฏิบัติของชาวมุสลิมในเทศบาลเมืองนราธิวาส” ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้

1. เพื่อศึกษาเกี่ยวกับหุก่มและโทษของริบาต่อมนุษย์ ด้านสังคม ระบบการเงิน ตลอดจนด้านปัจจัยต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของมนุษย์
2. เพื่อศึกษาทัศนะอูละมาอ์เกี่ยวกับปัญหาใหม่ๆในระบบการเงินปัจจุบันที่จัดอยู่ในขอบข่ายของริบาตามกฎหมายอิสลาม
3. เพื่อศึกษาทัศนะอูละมาอ์สมัยฮับเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพย์สินริบาตามกฎหมายอิสลาม
4. เพื่อศึกษาระดับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับริบา การปฏิบัติเกี่ยวกับริบาและการบริหารจัดการทรัพย์สินริบาของชาวมุสลิมในเทศบาลเมืองนราธิวาส

6.1 สรุปผลการวิจัย

การสรุปผลการวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการทรัพย์สินริบาในกฎหมายอิสลาม กรณีศึกษาการปฏิบัติของชาวมุสลิมในเทศบาลเมืองนราธิวาส” ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอการสรุปผลการวิจัย โดยกล่าวถึงวัตถุประสงค์ กลุ่มตัวอย่าง เครื่องมือในการวิจัย การเก็บข้อมูล และผลการวิจัยโดยสรุป ตามลำดับดังนี้

6.1.1 วิธีดำเนินการวิจัย

6.1.1.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ ประชาชนชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ในชุมชนมุสลิมในเทศบาลเมืองนราธิวาส จำนวน 22 ชุมชน แบ่งตามขนาด SML ได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1. ชุมชนขนาดเล็ก (S) มีประชากร (1 - 500) มีจำนวน 5 ชุมชน
2. ชุมชนขนาดกลาง (M) มีประชากร (501 – 1,000) มีจำนวน 7 ชุมชน
3. ชุมชนขนาดใหญ่ (L) มีประชากร (1,001 – ขึ้นไป) มีจำนวน 10 ชุมชน

การสุ่มตัวอย่างชุมชนเทศบาลที่จะศึกษาใช้การสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย SRS (Simple Random Sampling) โดยการจับฉลากชุมชนเทศบาลจาก 3 กลุ่ม ซึ่งกำหนดกลุ่มละไม่น้อยกว่า 50% ของแต่ละกลุ่ม จึงได้ชุมชนเทศบาลที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยทั้งหมด 12 ชุมชน ดังนี้ กลุ่มที่ 1 (S) ได้ 3 ชุมชน , กลุ่มที่ 2 (M) ได้ 4 ชุมชน , และกลุ่มที่ 3 (L) ได้ 5 ชุมชน จากชุมชนตัวอย่างดังกล่าว ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มตัวอย่างด้วยวิธีการเปิดตารางสำเร็จของ ทาโร ยามานะ (Taro Yamane) (สุวิมล ติรกันันท์, 2542 : 154-155) จากจำนวนประชากร 20,000 คน และกำหนดค่าความเชื่อมั่น 95% ความผิดพลาดไม่เกิน 5% ซึ่งได้กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ จำนวน 392 คน

ชุมชนขนาดเล็ก (S) จำนวน 3 ชุมชน คือ ชุมชนพนาสนธ์ ชุมชนเกาะสี่แม่ และชุมชนโต๊ะกอดอร์ เลือกสุ่มกลุ่มตัวอย่างชุมชนละ 32 คน รวมทั้งหมด 96 คน คิดเป็นร้อยละ 24.49

ชุมชนขนาดกลาง (M) จำนวน 4 ชุมชน คือ ชุมชนกำแพงบารู 2 ชุมชนรายอบือรากะ ชุมชนหลังตลาดสด และชุมชนกาเตตาแป เลือกสุ่มกลุ่มตัวอย่างชุมชนละ 32 คน รวมทั้งหมด 128 คน คิดเป็นร้อยละ 32.65

ชุมชนขนาดใหญ่ (L) จำนวน 5 ชุมชน คือ ชุมชนสมัยอาณาจักร ชุมชนยะกัง 1 เลือกสุ่มตัวอย่างชุมชนละ 33 คน ส่วนชุมชนกำแพงปายัง ชุมชนชายทะเล และชุมชนกำแพงบารู 1 เลือกสุ่มตัวอย่างชุมชนละ 34 คน รวมกลุ่มตัวอย่างจากห้าชุมชน 168 คน คิดเป็นร้อยละ 42.86 ดังนั้นรวมกลุ่มตัวอย่างที่จะทำการศึกษาทั้งหมด 392 คน

6.1.1.2 เครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสอบถาม ซึ่งประกอบด้วย 4 ตอน คือ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับริบาตาม

กฎหมายอิสลาม ข้อมูลเกี่ยวกับการปฏิบัติเกี่ยวกับริบา และข้อมูลเกี่ยวกับการปฏิบัติในการบริหารจัดการทรัพย์สินริบาตลอดจนข้อเสนอแนะ

วิธีการสร้างเครื่องมือได้แก่ ศึกษาค้นคว้าเอกสารจากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับริบา รวมทั้งศึกษารูปแบบ และสร้างแบบสอบถามเสนออาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์ตรวจพิจารณา ตลอดจนนำเสนอแบบสอบถามให้ผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 ท่าน ตรวจสอบ และนำแบบสอบถามมาปรับปรุง แล้วไปทดลองกับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 50 ราย เพื่อตรวจสอบว่าคำถามสามารถสื่อความหมายตรงตามความต้องการตลอดจนมีความเหมาะสมหรือไม่ มีความยากง่ายเพียงใดจากนั้นจึงนำมาทดสอบความเชื่อมั่นของ เมื่อทำการทดสอบค่าความเชื่อมั่น (Reliability Test) ของแบบสอบถามทั้งหมดรวมกัน จะได้ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของ Cronbach เท่ากับ 0.9098 จากจำนวนแบบสอบถาม 50 ฉบับ แล้วนำแบบทดสอบมาปรับปรุงแก้ไขคุณภาพอีกครั้ง แล้วผู้วิจัยจึงเริ่มลงสนามเพื่อเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้

6.1.1.3 การเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูลเอกสาร ผู้วิจัยศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับริบาจากอัลกุรอาน อัลหะดีษ ตลอดจนเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ อินเทอร์เน็ต และแหล่งสารสนเทศนามาศึกษาวิเคราะห์และสรุปผล

การเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยเริ่มดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างวันที่ 1 มิถุนายน 2552 ถึง 30 กันยายน 2552 ผู้วิจัยได้รับแบบสอบถามกลับมาทั้งหมดจำนวน 392 ฉบับ คิดเป็นร้อยละ 100

6.1.1.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมมาวิเคราะห์ ซึ่งมีลำดับขั้นตอนการวิเคราะห์ ดังนี้

6.1.1.4.1 วิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบคำถามการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ข้อที่ 2 และข้อที่ 3 โดยกำหนดขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

1. นำข้อมูลมาแยกเป็นหมวดหมู่ให้สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย
2. ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารเชิงคุณภาพโดยการพรรณนาและบรรยายตามมาตรฐานของอูลมะฮ์มัฮ์ฮับ และมัฮ์ฮับอื่นๆที่จำเป็น

6.1.1.4.2 วิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบคำถามการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 โดยกำหนดขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

1. นำผลคำตอบที่ได้มาจากแบบสอบถามมาทำการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามเชิงปริมาณ โดยการใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ SPSS PC Windows Version 11.5 บรรยายข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างมาแจกแจง และคำนวณหาค่าร้อยละ แล้วนำเสนอในรูปแบบตารางประกอบคำอธิบาย

2. วิเคราะห์โดยใช้วิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) เพื่อตอบคำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์การวิจัย และการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป

6.1.2 ผลการวิจัยโดยสรุป

6.1.2.1 ผลการวิจัยภาคเอกสาร

จากการทบทวนเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่ผู้วิจัยได้นำเสนอมาแล้วในบทที่ 2 ซึ่งเป็นการตอบคำถามการวิจัย และผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 ข้อที่ 2 และข้อที่ 3 สามารถสรุปผลการวิจัยภาคเอกสารได้ดังนี้

ก. ริบาเป็นสิ่งที่ให้โทษมหันต์ต่อมนุษยชาติทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม จิตใจ และจริยธรรม ดังนั้นริบาจึงเป็นสิ่งที่ต้องห้ามอย่างเด็ดขาดสำหรับมุสลิม เว้นแต่ในกรณีภาวะจำเป็นกล่าวคือไม่มีสถาบันการเงินอิสลามและชาวมุสลิมเป็นชนกลุ่มน้อย (Muslim Minority Group) ของประเทศ การใช้บริการจากสถาบันการเงินริบาในภาวะดังกล่าวถือว่าเป็นที่อนุมัติ

ข. ผลกำไรที่ได้มาจากการฝากธนาคารประเภทบัญชีรักษาทรัพย์ถือว่าเป็นริบาที่หะรอม และการเพิ่มเกินในการแลกเปลี่ยนซื้อขายหรือกู้ยืมทรัพย์ริบาชนิดเดียวกันที่ได้กำหนดโดยตัวบทหะดีษ 6 ชนิดกล่าวคือ ทรัพย์ประเภทเงินตราคือทองคำและเงิน และทรัพย์ประเภทอาหารคือ เกลือ ข้าวสาลี ข้าวบาเลย์ และอินทผลัม โดยมีข้อกำหนดหุก่มดังนี้ กรณี

(1) เป็นทรัพย์ชนิดเดียวกันถือว่าเป็นการริบาที่หะรอมโดยเอกฉันท์

(2) เป็นทรัพย์ริบาต่างชนิดกันแต่จัดอยู่ในทรัพย์ประเภทเดียวกันอนุมัติให้เพิ่มเกินกันได้ โดยต้องมีการส่งมอบทันทีเมื่อต่อมือ หรือการจ่ายสด

(3) เป็นทรัพย์ต่างชนิดและต่างประเภทกันอนุมัติให้เพิ่มเกินกันได้ทั้งแบบการจ่ายสดหรือการผ่อนจ่าย

หากการแลกเปลี่ยนซื้อขายหรือกู้ยืมทรัพย์อื่นนอกเหนือจากทรัพย์ที่ได้ระบุในตัวบทหะดีษข้างต้น ให้เทียบเคียง(กียาส) ทรัพย์ทุกอย่างที่มีอิละฮ์ริบา (สาเหตุแห่งริบา) เหมือนกัน

กับทรัพย์สิน 6 ชนิดดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือ อีตละสุขของทองและเงิน คือการเป็นเงินตรา และอีตละสุขของทรัพย์สินอีก 4 ชนิดที่เหลือ คือเป็นอาหารและการใช้การดวงหรือการชั่งในการวัดปริมาณ และทรัพย์สินทุกอย่างที่มีการห้ามริบาฟัลล์ก็ถือว่า ห้ามริบานะสี่อะฮ์เช่นกัน แล้วแต่กรณี

ค. กฎหมายอิสลามได้กำหนดวิธีการบริหารจัดการทรัพย์สินริบาหะรอมที่ได้เกิดขึ้นอันเนื่องจากภาวะจำเป็นหรือการกลับตัวของผู้ที่หลงผิดดังนี้ คือ ห้ามมิให้ปล่อยทรัพย์สินริบาไว้กับสถาบันการเงิน และห้ามมิให้รับทรัพย์สินริบามาครอบครองหรือทำลายทิ้ง แต่มุสลิมจำเป็นต้องคืนทรัพย์สินริบาดังกล่าวให้กับผู้ที่มีสิทธิในทรัพย์สินริบาคือคนยากจนหรือผู้ขัดสน และกระทำการเพื่อสาธารณะประโยชน์ของมุสลิมเท่านั้น

6.1.2.2 ผลการวิจัยภาคสนาม

การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยภาคสนามในบทที่ 4 เป็นการตอบคำถามการวิจัย และผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 4 ซึ่งผู้วิจัยได้จำแนกการนำเสนอออกเป็น 4 ตอน คือ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ระดับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับริบาตามกฎหมายอิสลาม การปฏิบัติเกี่ยวกับริบา และการปฏิบัติในการบริหารจัดการทรัพย์สินริบาตลอดจนข้อเสนอแนะ โดยสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

6.1.2.2.1 ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิเคราะห์เชิงปริมาณ เป็นชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ในชุมชนขนาดเล็ก S จำนวน 72 คน ชุมชนขนาดกลาง M จำนวน 120 คน และขนาดใหญ่ L จำนวน 200 คน รวมกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้นจำนวน 392 คน กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย จำนวน 234 คน คิดเป็นร้อยละ 59.69 และเพศชายจำนวน 135 คน คิดเป็นร้อยละ 34.44 และกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีอายุ 20-39 ปี จำนวน 174 คน คิดเป็นร้อยละ 44.39 มีสถานภาพทางครอบครัวเป็นบุตรจำนวน 140 คน คิดเป็นร้อยละ 35.71 มีสถานภาพสมรสเป็นผู้ที่สมรส 207 คน คิดเป็นร้อยละ 52.81 เป็นผู้ที่ไม่มีบุตรจำนวน 170 คน คิดเป็นร้อยละ 43.37

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป มีจำนวน 231 คน คิดเป็นร้อยละ 61.48 ตำแหน่งลูกจ้างมีจำนวน 130 คน คิดเป็นร้อยละ 33.16 รายได้ต่ำกว่า 5,000 บาท มีจำนวน 281 คน คิดเป็นร้อยละ 71.68

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาศาสนา คือ ตาดีกา มีจำนวน 208 คน คิดเป็นร้อยละ 53.06 ระดับการศึกษาสามัญ คือ มัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า มีจำนวน 114 คน คิดเป็นร้อยละ 29.08 มีความสามารถด้านภาษามลายูอยู่ในระดับดี จำนวน 200 คน คิดเป็นร้อยละ

ละ 51.02 มีความสามารถด้านภาษาอาหรับอยู่ในระดับน้อย จำนวน 198 คน คิดเป็นร้อยละ 50.51 มีความสามารถด้านภาษาไทยอยู่ในระดับดีมาก จำนวน 110 คน คิดเป็นร้อยละ 28.06 และมีความสามารถด้านภาษาอังกฤษอยู่ในระดับน้อย จำนวน 234 คน คิดเป็นร้อยละ 59.69

6.1.2.2.2 ตอนที่ 2 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบริบา

ระดับความรู้ความเข้าใจของชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ในชุมชนเทศบาลเมืองนราธิวาสเกี่ยวกับบริบาตามกฎหมายอิสลามอยู่ในระดับต่ำ ดังตารางต่อไปนี้

ระดับคะแนน	ระดับความรู้	จำนวน (n=392)	ร้อยละ
0-4	ต่ำมาก	89	22.70
5-8	ต่ำ	188	47.96
9-12	ปานกลาง	96	24.49
13-16	สูง	13	3.32
17-20	สูงมาก	6	1.53
รวม		392	100.00

6.1.2.2.3 ตอนที่ 3 การปฏิบัติของชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ในชุมชนเทศบาลเมืองนราธิวาสเกี่ยวกับบริบา โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. เกี่ยวกับการฝากเงินในธนาคาร และการได้รับเงินบริบาจากการฝาก พบว่าชาวมุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 66.58 ไม่เคยได้รับเงินบริบาจากการฝาก อยู่ในระดับปานกลาง

ข. ด้านการยื่นขอสินเชื่อ และการเลือกสถาบันการเงินในการทำสินเชื่อ โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

ชาวมุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 44.39 เลือกธนาคารอิสลามแห่งประเทศไทยในการขอสินเชื่อเพื่อสร้างบ้าน ซื่อรยนต์

กรณีสถาบันการเงินที่ไม่มีบริบามีอัตราดอกเบี้ยสูงกว่าธนาคารแบบระบบบริบาชาวมุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 45.15 เลือกธนาคารที่เก็บอัตราบริบาต่ำเนื่องจากฐานะการเงินไม่ค่อยดี ส่วนมุสลิมที่เลือกสถาบันการเงินอิสลามเพราะปลอดบริบา แม้จะจ่ายในราคาที่สูงกว่าเพียงร้อยละ 42.35

ค. ด้านการขอยืม การให้ยืม และการรับจ่ายเงินที่ให้ยืม โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

มุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 51.02 จะให้ยืมโดยไม่มีเงื่อนไขใดๆ หากมีคนมาขอยืมเงิน

ในกรณีที่มีการจ่ายเงินยืมคืนเกินจำนวนที่ให้ยืมไปมุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 82.65 จะรับเฉพาะจำนวนเงินที่ให้ยืมเท่านั้น

กรณีที่ลูกหนี้เอาเงินริบมาจ่ายคืนหนี้ที่ได้ยืมไป มุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 72.20 จะรับการคืนหนี้ดังกล่าวทั้งหมด ส่วนมุสลิมที่ไม่รับเพราะกลัวจะบาน เพียงร้อยละ 25.50

ง. ด้านหนี้สิน

พบว่ามุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 75.26 ไม่มีหนี้สิน อยู่ในระดับสูง และมุสลิมส่วนใหญ่มีหนี้มากที่สุดกับธนาคารกรุงไทยร้อยละ 75.26 อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนธนาคารอิสลามและสหกรณ์อิสลามเพียงร้อยละ 29.90 และ 30.93 ตามลำดับ อยู่ในระดับต่ำ

จ. ด้านการแลกเปลี่ยนซื้อขาย โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

พบว่ามุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 63.78 กรณีมีทองเก่าแล้วอยากได้ทองใหม่ นำทองเก่าไปขายก่อน แล้วซื้อทองใหม่ตามที่ต้องการ

กรณีมีเงินธนบัตรเก่า 10 บาท แล้วไปแลกกับธนบัตรใหม่ที่ธนาคาร ทางธนาคารจ่ายเป็น 12 บาท มุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 70.41 รับเงินดังกล่าวด้วยความยินดี ส่วนมุสลิมที่รับเฉพาะ 10 บาท ส่วนที่เหลือปล่อยให้กับธนาคารเพราะกลัวจะเป็นเงินริบา และรับมาทั้งหมด แล้วเอาส่วนที่เกิน 2 บาทแจกให้คนยากจนเพียงร้อยละ 27.55 2.04 ตามลำดับ

ในกรณีมีคนมาขายเช็คราคา 10,000 บาท ซึ่งเช็ดังกล่าวมีราคาจริง 15,000 บาท แต่จะสามารถเบิกจ่ายได้ในเวลาอีกสองเดือน มุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 44.90 จะไม่รับซื้อ เนื่องจากกลัวว่าจะเป็นการหะรอม

ในกรณีการซื้อของจากร้าน ทางร้านได้ให้เงินส่วนลดจากการอุดหนุนร้านของเขา และเจ้าของร้านกล่าวอีกว่า หากท่านมาอุดหนุนร้านเราอีกเราจะลดให้ท่านอีก พบว่ามุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 48.72 จะไม่รับ เนื่องจากกลัวว่าจะเป็นการหะรอม

กรณีซื้อรถกับบริษัท เมื่อจ่ายผ่อนชำระครบก่อนกำหนด แล้วทางบริษัทได้จัดส่วนลดให้ มุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 40.05 ไม่ยอมรับส่วนลดดังกล่าว

6.1.2.3 ตอนที่ 4 การปฏิบัติในการบริหารจัดการทรัพย์สินริบามุสลิมที่อาศัยอยู่ในชุมชนเทศบาลเมืองนราธิวาส โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6.1.2.3.1 การบริหารจัดการทรัพย์สินริบาของชาวมุสลิมในเทศบาลเมืองนราธิวาสที่ได้มาจากการฝากธนาคาร มีดังนี้

ก. มุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 74.49 จะบริหารจัดการทรัพย์สินริบาที่ได้มาจากการ

ฝากธนาคารโดย วิธีปล่อยให้อยู่ในบัญชี อยู่ในระดับสูง

ข. การบริหารจัดการทรัพย์สินริบาของมุสลิมดังต่อไปนี้ ระดับการบริหารจัดการทรัพย์สินริบาอยู่ในระดับปานกลาง

- (1) การบริจาคให้กับผู้อื่น เช่น เด็กกำพร้า ผู้ประสบภัย
- (2) การบริจาคสาธารณกุศลเพื่อส่วนรวม เช่น สร้างถนนในชุมชน ชุดคุ้ระบายน้ำ

เป็นต้น

- (3) ใช้ในการจ่ายภาษี
- (4) การมอบให้คนจน
- (5) การจัดซื้ออุปกรณ์กีฬาแจกให้โรงเรียน
- (6) การบริจาคเพื่อสร้างอาคารสงเคราะห์ (ศาลา โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น)
- (7) การบริจาคเพื่อสร้างมัสยิด
- (8) การจัดตั้งกองทุนสงเคราะห์เพื่อพัฒนาสังคมและการศึกษา

ค. การบริหารจัดการทรัพย์สินริบาของมุสลิมดังต่อไปนี้ ระดับการบริหารจัดการทรัพย์สินริบาอยู่ในระดับต่ำ

- (1) เอาทรัพย์สินริบามาเผา หรือฝังดิน
- (2) จัดตั้งกองทุนในการกุ้ยมแบบไม่มีริบา
- (3) บริจาคเพื่อสมทบทุนช่วยปลดหนี้ให้ผู้ที่ติดหนี้ และบริจาคเพื่อสมทบทุนช่วยคนยากจนไปประกอบพิธีหัจญ์
- (4) จัดโต๊ะอาหารเพื่อละศีลอดในเดือนเราะมะฎอน
- (5) บริจาคเพื่อจัดพิมพ์อัลกุรอาน
- (6) บริหารจัดการทรัพย์สินริบาด้วยการรับเงินริบามาใช้สอยเอง
- (7) จัดฉลองเลี้ยงอาหารให้เพื่อนๆทุกเดือน และช่วยเพื่อนซื้อเสียงในการเลือกตั้ง

6.1.2.3.2 การตอบรับของมุสลิมเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สินริบาด้วยการมอบทุนไปประกอบพิธีหัจญ์ การชดใช้หนี้สิน และการตอบรับของเจ้าหนี้ โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับสูง ดังนี้

มุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 81.89 ไม่ยอมรับเงินบริจาคจากทรัพย์สินริบาเพื่อประกอบพิธีหัจญ์ เนื่องจากเป็นเงินริบา

มุสลิมส่วนใหญ่ ร้อยละ 45.41 ไม่ยอมรับเงินบริจาคทรัพย์สินริบาเพื่อปลดหนี้ เพราะเป็นเงินริบา

มุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 67.60 ไม่รับการชดใช้หนี้จากทรัพย์สินริบาของลูกหนี้ เพราะกลัวจะเป็นเงินริบา

6.1.2.3.3 การบริหารจัดการทรัพย์สินริบาของคนและผู้อื่น โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้

กรณีมีเพื่อนที่มีเงินริบาเป็นจำนวนมากหลายคน ประชากรส่วนใหญ่ร้อยละ 48.21 จะอยู่เฉยๆ เพราะกลัวจะบาป

มุสลิมร้อยละ 33.16 ที่ชวนเพื่อนรวบรวมเงินริบาเพื่อจัดตั้งมูลนิธิเพื่อการสงเคราะห์

กรณีที่มีคนเปิดรับบริจาคเพื่อสร้างมัสยิด มุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 84.18 จะเอาเงินสุจริตมาบริจาค

กรณีเมื่อมีคนมาขอระดมทุนเงินริบาเพื่อตั้งกองทุนช่วยเหลือผู้ประสบภัย มุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 40.05 จะอยู่เฉยๆ เพราะกลัวจะบาป และร้อยละ 30.61 จะร่วมสมทบด้วย เพราะคิดว่าเป็นการดี

กรณีได้รับทรัพย์สินมรดกจำนวนมากที่ได้มาจากธุรกรรมริบา มุสลิมส่วนใหญ่ร้อยละ 58.16 จะจัดการแบ่งปันทรัพย์สินมรดกดังกล่าวระหว่างทายาท และร้อยละ 40.05 จะแบ่งทรัพย์สินมรดกส่วนหนึ่งแจกให้คนยากจนและทำการเพื่อสาธารณประโยชน์

ข้อเสนอแนะของกลุ่มตัวอย่างในการบริหารจัดการทรัพย์สินริบา

1. ควรเอาเงินริบาบริจาคสาธารณกุศลเพื่อส่วนรวม เช่น สร้างถนนในชุมชน
2. ควรเอาเงินริบาบริจาคแก่ผู้ขัดสน และมูลนิธิต่างๆ
3. ในทุกๆ จังหวัดควรมีสถาบันการเงินเกี่ยวกับการจัดการริบา เพื่อเปิดโอกาสให้กับผู้ที่มีริบาจากธนาคารหรือจากที่อื่นๆ สามารถจัดการกับริบาที่มีอยู่ได้

6.2 อภิปรายผล

จากผลการวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการทรัพย์สินริบาในกฎหมายอิสลาม กรณีศึกษาการปฏิบัติของชาวมุสลิมในเทศบาลเมืองนราธิวาส” มีประเด็นที่นำมาอภิปรายได้ดังนี้

6.2.1 ด้านการศึกษา และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับริบาตามหลักกฎหมายอิสลาม

จากผลการวิจัยพบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีการศึกษาศาสนาอยู่ในระดับตาดึกา และเมื่อวัดระดับความรู้ความเข้าใจของกลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับริบาตามกฎหมายอิสลามด้วยเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยแล้วพบว่าอยู่ในระดับต่ำ

ผู้วิจัยเห็นว่าสังคมเมืองเป็นสังคมวัตถุนิยม มีการแข่งขันด้านวัตถุ ความมั่งมี ความมีหน้ามีตาในสังคม คนเมืองจึงที่ไม่ค่อยเน้นหนักเกี่ยวกับการศึกษาศาสนานัก ดังนั้นกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่จึงมีการศึกษาศาสนาอยู่ในระดับกาดึกา ซึ่งเป็นเพียงการศึกษาระดับขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับอิสลามเท่านั้น แต่เมื่อเทียบกับการปฏิบัติของกลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับริบาแล้วพบว่า มีความสอดคล้องกับบทบัญญัติอิสลามอยู่ในระดับปานกลาง ผู้วิจัยเห็นว่าการปฏิบัติดังกล่าวความรู้ระดับตาดึกากงไม่สามารถนำทางชีวิตมุสลิมสู่การปฏิบัติที่ดีได้นอกจากกลุ่มตัวอย่างเหล่านั้นจะได้รับความรู้มาจากการศึกษานอกระบบ เช่น การฟังรายการวิทยุ ฟังคุณะฮ์วันศุกร์ ฟังการบรรยายธรรมในมัสยิด การศึกษาปอเนาะ การอ่านหนังสือ เป็นต้น จึงทำให้การปฏิบัติเกี่ยวกับริบาของกลุ่มตัวอย่างเหล่าน้อยอยู่ในระดับปานกลาง

แท้จริงแล้วอิสลามคือศาสนาแห่งอัลลอฮ์ ﷻ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความรู้และทางนำจากพระองค์ ดังนั้นบทปฐมอายะฮ์ของอัลกรุอานซึ่งมีจำนวน 5 อายะฮ์ ที่อัลลอฮ์ทรงประทานแก่นบีมุฮัมมัด ﷺ เริ่มต้นด้วยประโยคว่า

(العلق : 1) ﴿أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ﴾

ความว่า : “จงอ่านด้วยพระนามของพระผู้อภิบาลของเจ้าผู้ทรงสร้าง” (อัลอะลัก : 1)

จากอายะฮ์ข้างต้นมีคำว่า اقرأ (อิกเราะฮ์) อันหมายถึง “จงอ่าน” ซึ่งมีการทวนซ้ำจำนวน 2 ครั้ง และมีคำว่า القلم (อัลกอลัม) อันหมายถึง “ปากกา” ปรากฏในบทปฐมอายะฮ์ดังกล่าวด้วย และคล้อยหลังจากนั้นไม่นาน อัลลอฮ์ ﷻ ทรงประทานอายะฮ์ว่า

﴿ ت وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴿١﴾ (القلم : 1) ﴾

ความว่า : “นูน ขอสาบานด้วยปากกาและสิ่งที่พวกเจ้าขีดเขียน” (อัลเกาะลัม : 1)

อันแสดงถึงการให้ความสำคัญของอิสลามต่อความรู้และกระบวนการเรียนรู้เป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะการอ่านและการเขียนบันทึกไม่เพียงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญยิ่งต่อกระบวนการเรียนรู้ของมนุษยชาติเท่านั้น หากเป็นบ่อเกิดแห่งความเข้าใจอันนำมาซึ่งปัญญาที่แท้จริงอีกด้วย มนุษย์ในทุกยุคทุกสมัยจำเป็นต้องอาศัยการอ่านและการเขียนบันทึกในการรวบรวมและถ่ายทอดความรู้ โดยที่ทั้งสองกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวได้มีการวิวัฒนาการตามยุคสมัยจนกระทั่งมีความเจริญสูงสุดในยุคปัจจุบัน

ความเข้าใจที่เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาจึงเป็นเป้าหมายสูงสุดในอิสลามและเป็นพรอันประเสริฐของอัลลอฮ์ ﷻ ที่ทรงประทานให้แก่ชาวพระองค์ นบีมีหัมมัด ﷺ กล่าวไว้ความว่า “ ใครก็ตามที่อัลลอฮ์ประสงค์ให้ความดีแก่เขา อัลลอฮ์จะทรงให้เขาเข้าใจในกิจการศาสนา” (บันทึกโดย al-Bukhari : 71 และ Muslim : 1037) ศาสนาในที่นี้คืออิสลามอันหมายถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ที่ครอบคลุมและครบวงจรตามความประสงค์ของอัลลอฮ์ ﷻ

บทหลักการดังกล่าว อิสลามจึงไม่อนุญาตให้มุสลิมเป็นผู้ที่ไม่รู้ (ญาฮิล) หรือประกอบศาสนกิจใดๆในสภาพที่ตนเองไม่เข้าใจ และไม่รู้อะไรต่อศาสนกิจนั้นๆโดยเด็ดขาด เพราะถึงแม้ยังไม่สามารถยกระดับขึ้นเทียบฐานะของอูละมาอ์ แต่มุสลิมยังสามารถจัดอยู่ในกลุ่มของปุถุชน (อะวาม) โดยการอนุโลม แต่เขาไม่ได้รับการอนุญาตให้ลดฐานะถึงระดับผู้ไม่รู้ (ญาฮิล) โดยเด็ดขาด

อัลลอฮ์ ﷻ ได้ประทานอิสลามเพื่อเป็นวิถีชีวิตแก่มนุษยชาติตั้งแต่มนุษย์คนแรกที่เกิดมาบนโลกนี้ในฐานะศาสนทูตคืออาดัม และได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องจากบรรดาศาสนทูตเริ่มตั้งแต่ต้นบินูหฺ ﷺ จนกระทั่งนบีอิบรอฮีม ﷺ นบีมูซา ﷺ และนบีอิซาฮ์ ﷺ (ขออัลลอฮ์ทรงประทานความสันติสุขแก่บรรดานบีเหล่านั้น) โดยที่การสืบทอดในลักษณะเช่นนี้ ได้สิ้นสุดลงที่

บิหมัมมัด ﷺ ผู้เป็นนบีคนสุดท้ายผ่านการประทานอัลกุรอานซึ่งเป็นคัมภีร์เล่มสุดท้ายเช่นเดียวกัน เพื่อเป็นทางนำสำหรับมนุษยชาติในการดำเนินชีวิตที่ประสบความสำเร็จทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ในฐานะนบีคนสุดท้าย นบิหมัมมัด ﷺ ได้ประกาศและเผยแพร่วิทยาศาสตร์ความรู้ตลอดจนถ่ายทอดวิทยาการแก่นมนุษยชาติอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ไม่มีสิ่งใดที่ยังประโยชน์แก่ชีวิตมนุษย์ทั้งโลกนี้และโลกหน้าเว้นแต่ท่านนบิหมัมมัด ﷺ ได้ส่งเสริมสนับสนุนพร้อมสั่งใช้ให้กระทำ และไม่มีสิ่งใดที่ก่ออันตรายแก่ชีวิตมนุษย์ทั้งโลกนี้และโลกหน้าเว้นแต่ท่านนบิหมัมมัด ﷺ ดักเตือนพร้อมสั่งห้ามปฏิบัติ

ดังนั้นหน้าที่หลักของมนุษย์ในทุกยุคทุกสมัยก็คือการค้นหาสัจธรรมและรวบรวมวิทยาการที่ท่าน นบิหมัมมัด ﷺ ได้ฝากทิ้งไว้ พร้อมประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์แห่งอิสลามอันแท้จริง และผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เผยแพร่อัจฉริยะดังกล่าวหลังจากการเสียชีวิตของท่านนบิหมัมมัด ﷺ คือบรรดาอะลมะอ์ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นทายาทของบรรดาศาสนทูต ดังปรากฏในหะดีษที่นบิหมัมมัด ﷺ กล่าวไว้ความว่า “แท้จริงบรรดาอะลมะอ์ คือ ทายาทผู้สืบทอดมรดกจากเหล่าศาสนทูต ” (บันทึกโดย Ahmad : 5/196)

มนุษย์ทุกหมู่เหล่ามีความจำเป็นศึกษาอิสลามให้ครอบคลุมทั้งหลักการศรัทธา หลักจริยธรรมและหลักการปฏิบัติจากแหล่งองค์ความรู้ที่มีความเที่ยงธรรมและน่าเชื่อถือ สอดคล้องกับ อิสมาแอ อาลี (2546) ที่ว่า อิสลามเป็นศาสนาที่มีบทบัญญัติทั้งหลักการศรัทธา หลักจริยธรรม และหลักการปฏิบัติ ซึ่งต่างมีความสำคัญและมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ดังนั้นการเป็นมุสลิมที่สมบูรณ์จำเป็นต้องมีการปฏิบัติตามหลักทั้งสามอย่างพร้อมๆกัน ความบกพร่องในการปฏิบัติหลักการใดหลักการหนึ่งจะมีผลกระทบต่อความเป็นมุสลิมที่สมบูรณ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นผู้ที่ได้รับการศึกษาศาสนากับผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาศาสนานั้นมีความแตกต่างในการนำบทบัญญัติศาสนาไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และหลักคิดที่ไม่เหมือนกัน ดังคำตรัสของอัลลอฮ์ ﷻ ที่ว่า

﴿... قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴾

(الزمر: من آية 9)

ความว่า : “...กล่าวเถิดมุหมัมมัด บรรดาผู้รู้และบรรดาผู้ไม่รู้จะเท่าเทียมกันหรือ? แท้จริงบรรดาผู้มีสติปัญญาเท่านั้นที่จะใคร่ครวญ” (อัซซุมรฺ : ส่วนหนึ่งของอายะฮ์

9)

และผู้มีวิชาความรู้นั้นมีการตระหนักในการปฏิบัติตามบทบัญญัติของศาสนา
อัลลอฮ์ ﷻ ครั้นว่า

﴿ وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ
الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴾ (سبأ : 6)

ความว่า : “ตระหนักดีว่า สิ่งที่ได้ถูกประทานวิชาความรู้แก่เจ้าจากพระเจ้าของเจ้า
นั้นเป็นสัจธรรม และจะชี้นำไปสู่แนวทางแห่งพระเจ้าผู้ทรงอำนาจ ผู้ทรงได้รับการ
สรรเสริญ” (สะบะอ์ : 6)

6.2.2 ด้านการปฏิบัติเกี่ยวกับริบา

ผลการวิจัยพบว่าการปฏิบัติของกลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับริบามีความสอดคล้องกับ
บทบัญญัติอิสลามอยู่ในระดับปานกลาง ผู้วิจัยเห็นว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ยังมีความเคร่งเกี่ยวกับ
การปฏิบัติและละเว้นข้อห้ามตามบทบัญญัติศาสนาพอสมควร

แม้ว่าปัจจุบันสภาพสังคมมุสลิมกำลังถูกรุมร้าวด้วยกระแสวัตถุนิยม ค่านิยมของผู้ที่
ไม่หวังดีต่ออิสลามได้แพร่หลายโดยผ่านสื่อต่างๆอย่างกว้างขวาง เพื่อล่อลวงให้มุสลิมหลงต่อ
ค่านิยมแบบวัตถุนิยมเหล่านั้น แต่สำหรับมุสลิมที่มีความศรัทธาอย่างเคร่งครัด ระบบเศรษฐกิจที่
เน้นวัตถุนิยมไม่สามารถลบล้างความศรัทธาและการปฏิบัติต่อหลักการศาสนาได้ สอดคล้องกับ
คลมานรรถย์ บากา (2523) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อทางศาสนา และผลกระทบที่
มีต่อลักษณะสังคม เศรษฐกิจ และแนวทางการดำเนินชีวิตของชาวพุทธและชาวมุสลิมในชนบท
กรณีศึกษา อำเภอสุไหงปาตี จังหวัดนราธิวาส” งานวิจัยชิ้นนี้ได้ผลสรุปว่า แม้ภาวะเศรษฐกิจจะ
บีบบังคับให้ศาสนิกจำนวนมาก ไม่ปฏิบัติตามคำสอนศาสนาที่นับถืออยู่ แต่ยังมีศาสนิกชนบาง
กลุ่มที่ยังคงเคร่งครัดพยายามดำเนินชีวิตที่ไม่ขัดต่อคำสอนของศาสนา ศาสนิกกลุ่มนี้แม้มีจำนวน
น้อย แต่ก็เป็นอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า ภาวะเศรษฐกิจไม่จำเป็นต้องมีอิทธิพลเหนือความเชื่อทาง
ศาสนา

ชาวมุสลิมมีความตระหนักและหลีกเลี่ยงจากการปฏิบัติเกี่ยวกับริบาเพราะเป็น
ข้อกำหนดของชะรีอะฮ์ที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในยุคสมัยวัตถุนิยม มนุษย์มีการแข่งขันด้านวัตถุ ยศตำแหน่งและความมีหน้ามีตา

ในสังคม ในการปฏิบัติตามและสนองบทบัญญัติอิสลามเกี่ยวกับการริบาจึงมีส่วนได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงในสังคมปัจจุบัน ดังนั้นองค์กรอิสลามหรืออุละมาอ์ผู้นำศาสนาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งต้องส่งเสริมผลักดันด้านการศึกษาศาสนาและการปฏิบัติตามบทบัญญัติศาสนา อิหม่ามมัศยิดและผู้นำศาสนา ตลอดจนนักเผยแพร่ศาสนาควรมีบทบาทในการอบรมปลูกฝังสมาชิกในชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ให้มีความเคร่งครัดในการศรัทธาและปฏิบัติตามบทบัญญัติศาสนา โดยจัดให้มีการอบรมสัมมนาและเทศนาทั้งในมัศยิดและนอกมัศยิดหรือทางสื่อต่างๆเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้อิหม่ามและผู้นำด้านศาสนา สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ฟิตมัย อาซาไนห์ (2529) ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเกี่ยวกับการแต่งงานระหว่างคัมภีร์พระเวทกับอัลกุรอานและอัลหะดีษ” ผลการวิจัยพบว่า อิหม่ามเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนและหลักการทางศาสนาอย่างเคร่งครัด

6.2.3 ด้านการบริหารจัดการทรัพย์สินริบา

6.2.3.1 จากผลการวิจัยพบว่าการบริหารจัดการทรัพย์สินริบาของชาวมุสลิมในเทศบาลเมืองนครราชสีมาส่วนใหญ่จะบริหารจัดการทรัพย์สินริบาที่ได้มาจากการฝากธนาคาร โดยวิธีปล่อยให้อยู่ในบัญชีเป็นจำนวน 292 คน คิดเป็นร้อยละ 74.49 อยู่ในระดับสูง

ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องกับทัศนะของอุละมาอ์ส่วนใหญ่ แต่เมื่อพิจารณาการปฏิบัติดังกล่าวพบว่า การปล่อยทรัพย์สินริบาไว้กับธนาคารอาจทำให้เกิดความเสียหายมากกว่าคุณประโยชน์ และทำให้เกิดผลเสียที่รุนแรงยิ่งกว่าการรับทรัพย์สินริบาเสียอีก ดังนั้นอุละมาอ์ร่วมสมัยเช่น ชัยคุยสุฟ อัลก็อรฎอวีย์ ชัยคุอับดุลการิมชัยดาน ชัยคุอับดุลอะซีซ บินบาซ เป็นต้นเห็นว่าไม่ควรปล่อยทรัพย์สินริบาไว้กับธนาคาร เนื่องจากเหตุผลดังนี้

ก. การปล่อยทรัพย์สินริบาทิ้งไว้กับธนาคารเป็นการส่งเสริมหรือให้ความร่วมมือและเปิดโอกาสให้ธนาคารใช้เงินดังกล่าวในธุรกรรมที่ก่อให้เกิดทรัพย์สินริบาใหม่ และเป็นการใช้บริการกับสิ่งหะรอม ซึ่งเป็นการช่วยกันทำมะฮะอูซิยะฮุ (ฝ่าฝืน) และทำบาป การช่วยเหลือดังกล่าวถือว่าเป็นการฝ่าฝืนบทบัญญัติชะรีอะฮ์ (al-Qardhāwī, 1994: 1/606-607)

ข. มุสลิมจะต้องรับผิดชอบต่อน้ำพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ที่ทำให้เกิดทรัพย์สินหะรอมขึ้น และการปล่อยทรัพย์สินริบากับธนาคารนั้น ไม่ทำให้เขาหลุดพ้นจากริบาลเลย แต่เป็นการให้โอกาสให้ทรัพย์สินริบดังกล่าวมีการหมุนเวียนและทำให้เกิดทรัพย์สินริบาใหม่ขึ้น และถือว่าการส่งเสริมให้เกิดทรัพย์สินริบาที่หะรอม (Faisal Maulawī, 1997 : 71)

ค. สถาบันการเงิน ไม่ใช่ผู้ถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินริบาจะเป็นด้านกฎหมายหรือด้านชะรีอะฮ์ ฉะนั้นจึงไม่ควรที่จะปล่อยทรัพย์สินริบาไว้กับสถาบันการเงิน และถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง

6.2.3.2 จากผลการวิจัยพบว่าการบริหารจัดการทรัพย์สินริบาดังต่อไปนี้ มีระดับการบริหารจัดการของชาวมุสลิมเทศบาลเมืองนราธิวาส อยู่ในระดับปานกลาง

- (1) การบริจาคให้กับผู้อื่น เช่น เด็กกำพร้า ผู้ประสบภัย คิดเป็นร้อยละ 51.79
- (2) การบริจาคสาธารณกุศลเพื่อส่วนรวม เช่น สร้างถนนในชุมชน ชุดคุ้ระบายน้ำ เป็นต้น คิดเป็นร้อยละ 51.53
- (3) การมอบให้คนจน คิดเป็นร้อยละ 40.56
- (4) การจัดซื้ออุปกรณ์กีฬาแจกให้โรงเรียน คิดเป็นร้อยละ 39.03
- (5) การบริจาคเพื่อสร้างอาคารสงเคราะห์ (ศาลา โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น) คิดเป็นร้อยละ 37.50
- (6) การบริจาคเพื่อสร้างมัสยิด คิดเป็นร้อยละ 35.97
- (7) การจัดตั้งกองทุนสงเคราะห์เพื่อพัฒนาสังคมและการศึกษา คิดเป็นร้อยละ 35.20

ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการบริหารจัดการที่ถูกต้องตามหลักศาสนาอิสลาม หากบุคคลที่จะรับประโยชน์จากทรัพย์สินริบานั้นเป็นผู้ยากจนหรือผู้ขาดทุน ซึ่งสอดคล้องกับมติของอุละมาอ์ที่เห็นว่า ผู้ที่ยากจนและผู้ขาดทุนเป็นผู้ที่มีสิทธิรับทรัพย์สินที่ได้มาด้วยวิธีการหะรอมได้ เช่น ริบาลึงตกหาย และทรัพย์สินที่ไม่รู้จักเจ้าของ เป็นต้น (Mustafa al-Zarqaa, 1983 : 20) ดังนั้นจึงไม่อนุญาตให้มุสลิมที่ฝากเงินกับธนาคารรับเงินปันผลมาใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตัว และไม่อนุโลมให้ปล่อยทรัพย์สินริบากับธนาคาร แต่จำต้อง (บังคับ) นำทรัพย์สินริบาดังกล่าวมาใช้ประโยชน์เพื่อส่วนรวม เช่น การสร้างถนนสาธารณะ หรือแจกให้กับผู้ยากจนและผู้ขาดทุนดั่งมติที่ได้บันทึกโดยท่าน การประชุมสมัชชาอมุละมาอ์ฟิคุฮฺอิสลาม ในการอบรมสัมมนาที่ได้จัดขึ้นเมื่อวันที่ 12-19 เดือนรอญับ ปี ฮ.ศ.1406 ณ เมืองมักกะฮ์ อัล-มุกัรรอมะฮ์ ดังนี้

“ทุกอย่างที่ได้มาจากผลริบาคือทรัพย์สินที่หะรอมโดยชะรีอะฮ์ ไม่อนุโลมให้มุสลิมใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตัวใดๆทั้งสิ้น และจำต้องใช้จ่ายเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของมุสลิม เช่น การสร้างโรงเรียน สร้างโรงพยาบาล เป็นต้น และกรณีนี้ไม่ถือว่าเป็นการเสาะคะเกาะฮ์ (ทำทาน) แต่เป็นการชั๊กฟอกทรัพย์สินที่สกปรกให้สะอาดบริสุทธิ์ และไม่อนุโลมให้ปล่อยทิ้งไว้กับธนาคารโดยเฉพาะธนาคารโลก เพราะเป็นการทำให้เกิดทรัพย์สินริบาที่มากยิ่งขึ้น ธนาคารดังกล่าวก็จะมอบทรัพย์สินริบาให้กับองค์กรคริสต์และยิว เพื่อพวกเขาจะได้ซื้ออาวุธมา

ทำสงครามกับประเทศมุสลิม และทำให้ลูกหลานมุสลิมหลงทางจากอะกีดะฮ์ (หลักการเชื่อมั่นของศาสนาอิสลาม) ที่แท้จริง และห้ามมิให้ให้บริการฝากหรือ กู้ยืมกับธนาคารริบาแม้จะหวังผลริบาหรือไม่หวังผลตอบแทนก็ตาม ” (วารสาร al-Eqtisād al-Islāmī เล่มที่ 11 เดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1989 หน้า 224 , ดู`Abbās Ahmad Muhammad al-Bāz, 2004 : 177)

(8) ใช้ในการจ่ายภาษี คิดเป็นร้อยละ 50.00

ผู้วิจัยเห็นว่าการบริหารจัดการทรัพย์สินริบาข้างต้นเป็นการบริหารที่สอดคล้องกับทัศนะหนึ่งของอุละมาอ์ โดยอ้างว่า การจ่ายภาษีด้วยทรัพย์สินริบาเป็นวิธีหนึ่งที่สามารถปกป้องทรัพย์สินทะเลาของมุสลิมที่ได้มาด้วยความยากลำบากนั้น ซึ่งเป็นคำอ้างที่ไม่ถูกต้อง เนื่องจากเหตุผลดังนี้

1. การกระทำดังกล่าวถือว่าเป็นการเอาทรัพย์สินของผู้อื่นมาใช้ เพราะทรัพย์สินริบาเป็นกรรมสิทธิ์ของคนยากจน และเป็นทรัพย์สินเพื่อสาธารณะประโยชน์

2. ถึงแม้ว่าการเก็บภาษีเป็นการอธรรม แต่มุสลิมก็ไม่ควรแก้ปัญหาอธรรมด้วยสิ่งที่ไม่หะรอม จากหลักการฟิคุฮ์ที่ว่า

(สิ่งหะรอมไม่ควรแก้หรือเผชิญหน้าด้วยสิ่งหะรอม لا يواجهه بالحرام)

6.2.3.3 การตอบรับของกลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สินริบาด้วยการมอบทุนไปประกอบพิธีหัจญ์ การชดใช้หนี้สิน และการตอบรับของเจ้าหน้าที่

จากผลการวิจัยพบว่าประชากรส่วนใหญ่จำนวน 321 คน ไม่ยอมรับเงินบริจาคจากทรัพย์สินริบาเพื่อประกอบพิธีหัจญ์ เนื่องจากเป็นเงินริบา คิดเป็นร้อยละ 81.89 อยู่ในระดับสูง ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง เนื่องจากพิธีหัจญ์นั้นเป็นอิบาเดฮ์ที่บังคับสำหรับผู้ที่มีความสามารถและความพร้อมทั้งด้านร่างกายและทรัพย์สินเท่านั้น ดังอายะฮ์อัลกุรอานที่ว่า

﴿... وَ لِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفِيْرٌ عَنِ

اَلْعٰلَمِيْنَ ﴿١٧﴾ (آل عمران: من آية 97)

ความว่า : “... และเป็นสิทธิของอัลลอฮ์ที่มีเหนือมนุษย์ทั้งหลายคือการมุ่งสู่นบ้านนั้น (เพื่อประกอบพิธีหัจญ์และอุมเราะฮ์) อันได้แก่ผู้ที่สามารถหาทางไปยังบ้านหลังนั้น (กะอูบะฮ์) ได้ และผู้ใดปฏิเสธ (การไปประกอบพิธีหัจญ์) แท้จริงแล้ว

พระองค์นั้นไม่ทรงฟังประชาชนชาติทั้งหลาย” (อาละอิมรอน : ส่วนหนึ่งของอายะฮฺ

97)

หากผู้ใดขาดศกบพร่องอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างความสามารถทางด้านร่างกาย และด้านทรัพย์สินถือว่าผู้นั้นยังไม่ถึงเขตบังคับที่ต้องปฏิบัติพิธีหัจญ์ ดังนั้นมุสลิมจึงไม่ควรรับ ทรัพย์สินริบามาประกอบพิธีหัจญ์ ถ้ามุสลิมนั้นรู้ว่าทรัพย์สินนั้นเป็นทรัพย์สินริบาจริง แต่ถ้าไม่รู้ ที่มาของทรัพย์สินดังกล่าวมุสลิมนั้นก็ไม่ว่าจำเป็นต้องถามถึงที่มาของทรัพย์สินดังกล่าว

พระองค์อัลลอฮฺ ﷻ จะไม่ทรงตอบรับอิบาอะฮฺที่มีทรัพย์สินหะรอมเข้ามา เกี่ยวข้องแต่พระองค์จะทรงตอบรับอิบาอะฮฺด้วยทรัพย์สินที่มีแหล่งที่มาชอบธรรมโดยชะรีอะฮฺ (หะลาล) เนื่องจากผลที่มาจากสิ่งที่ยะฮาลย่อมเป็นหะลาล และผลจากสิ่งที่ยะฮอมถือว่าหะรอม เช่นกัน แต่การประกอบพิธีหัจญ์ที่ถือบังคับให้ปฏิบัติได้ต้องประกอบด้วยความพร้อมสองด้าน ด้วยกัน กล่าวคือความพร้อมทางด้านทรัพย์สินและความสามารถทางด้านร่างกาย ด้วยเหตุนี้จึง พบว่าอุละมาอ์มีทัศนะที่ต่างกัน ในประเด็นการประกอบพิธีหัจญ์โดยการใช้ทรัพย์สินหะรอมถือว่าเป็นการประกอบพิธีหัจญ์ที่สมบูรณ์หรือไม่ และทัศนะที่มีน้ำหนักในประเด็นดังกล่าวก็คือ การประกอบพิธีหัจญ์นั้นถือว่าถูกต้องสมบูรณ์แต่ผู้ใช้ทรัพย์สินหะรอมจะต้องรับผิดชอบในผลบาป อันเนื่องมาจากเขาได้เอาทรัพย์สินของผู้อื่นมาใช้ ซึ่งเจ้าของกรรมสิทธิ์ของทรัพย์สินหะรอมคือคนยากจน หรือผู้ขัดสน

จากผลการวิจัยพบว่าประชากรส่วนใหญ่จำนวน 178 คน ไม่ยอมรับเงินบริจาค ทรัพย์สินริบาเพื่อปลดหนี้ เพราะเป็นเงินริบา คิดเป็นร้อยละ 45.41 อยู่ในระดับปานกลาง และ ประชากรส่วนใหญ่ ไม่รับการชดใช้หนี้จากทรัพย์สินริบาของลูกหนี้ เพราะกลัวจะเป็นเงินริบา คิด เป็นร้อยละ 67.60 อยู่ในระดับสูง

ผู้วิจัยเห็นว่าการปฏิบัติดังกล่าวเป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องกับทัศนะของอุละมาอ์ ซึ่งสามารถสรุปประเด็นปัญหานี้ออกเป็นสองประเด็นดังนี้

ประเด็นที่หนึ่ง เจ้าหนี้รู้ความเป็นมาของทรัพย์สินลูกหนี้ว่าได้มาด้วยวิธีการหะ รอม หากเจ้าหนี้แน่ใจว่าลูกหนี้ได้นำทรัพย์สินที่ได้มาจากธุรกรรมริบา ไม่นุโลมให้เจ้าหนี้รับการ จ่ายหนี้ด้วยทรัพย์สินดังกล่าว เพราะการจ่ายหนี้ด้วยทรัพย์สินของผู้อื่นนั้นเป็นการละเมิดใน กรรมสิทธิ์ของผู้อื่น ดังนั้นลูกหนี้จะนำทรัพย์สินดังกล่าวมาใช้หนี้ของตนไม่ได้ ดังคำกล่าวของ ท่านเราะฮูล์ที่มีความว่า “ห้ามมิให้มุสลิมรับเงินจากการขายสุน์ษ หรือสินสอดของหญิงผิดประเวณี หรือค่าจ้างของหมอดู” จากหะดีษสามารถเทียบเคียงกับทรัพย์สินริบาเช่นกัน

ประเด็นที่สอง เจ้าหนี้ไม่รู้ว่าจะลูกหนี้ได้ทรัพย์สินมาอย่างไร ? แต่เจ้าหนี้รู้ว่าลูกหนี้ เป็นคนที่ไม่มศีลธรรมในการทำมาหากิน กรณีนี้หากลูกหนี้ได้นำทรัพย์สินริบามาจ่าย แต่ไม่รู้ว่าจะ

เป็นของใครและไม่สามารถแยกแยะได้ว่าเป็นทรัพย์สินส่วนไหน ถือว่าอนุโลมให้เจ้าหน้าที่รับการจ่ายหนี้และอนุโลมให้ลูกหนี้ใช้หนี้ด้วยทรัพย์สินดังกล่าวได้ ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องกับทัศนะของอิมามมุหัมมัด อิบน์ อัลหะสัน อิมามอิบนุ อัลกอสิม และอิมามอิบนุ ตัยมียะฮ์

6.2.4 การบริหารจัดการทรัพย์สินริบาของตนและผู้อื่น

จากผลการวิจัยพบว่า กรณีมีเพื่อนที่มีเงินริบาเป็นจำนวนมากหลายคน ประชากรส่วนใหญ่จำนวน 189 คน จะอยู่เฉยๆไม่กล้าที่จะคิดและจัดระบบการบริหารจัดการทรัพย์สินริบา เพราะกลัวจะบาป คิดเป็นร้อยละ 48.21 อยู่ในระดับปานกลาง และในกรณีที่มีคนมาเชิญชวนขอระดมทุนเงินริบาเพื่อจัดตั้งกองทุนช่วยเหลือผู้ประสบภัย ประชากรส่วนใหญ่จำนวน 157 คน จะอยู่เฉยๆไม่กล้าที่จะนำทรัพย์สินริบาเข้าร่วมสมทบด้วย เพราะกลัวจะบาป คิดเป็นร้อยละ 40.05 อยู่ในระดับปานกลาง

ผู้วิจัยเห็นว่า การปฏิบัติดังกล่าวของกลุ่มตัวอย่างชี้ให้เห็นว่า บุคคลกลุ่มนี้เป็นคนที่มีความเคร่งครัดในการปฏิบัติตามบทบัญญัติอิสลามซึ่งเป็นคุณลักษณะที่ดีและควรส่งเสริม แต่ในอีกมุมมองหนึ่งเป็นการปฏิบัติที่ทำให้มุสลิมต้องเสียเปรียบและเป็นการปฏิบัติที่ไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของสังคมมุสลิม กล่าวคือ ทรัพย์สินริบาเป็นทรัพย์สินที่ต้องห้ามทั้งในแง่การเป็นผู้รับและผู้ครอบครอง การทำลายทิ้ง และการปล่อยทิ้งทรัพย์สินดังกล่าวไว้กับธนาคารเพราะจะทำให้เกิดทรัพย์สินริบาใหม่ตามมาอีก แต่ในขณะที่เดียวกันชะรีอะฮ์ก็ได้อนุโลมให้มุสลิมจัดการนำทรัพย์สินริบานั้นมาใช้ประโยชน์โดยการแจกให้คนยากจนหรือผู้ขัดสน หรือกระทำการเพื่อสาธารณประโยชน์ของมุสลิมได้ ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่านักทำงานอิสลามหรือผู้รู้ และผู้นำศาสนาควรให้ความรู้ความเข้าใจกับชาวมุสลิมเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพย์สินริบาให้มากขึ้น ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของสังคมมุสลิมเอง

จากผลการวิจัยพบว่า กรณีที่มีคนเปิดรับบริจาคเพื่อสร้างมัสยิด กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่จำนวน 327 คน จะเอาเงินสุจริตมาบริจาค คิดเป็นร้อยละ 84.18 อยู่ในระดับสูง

ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องและสอดคล้องกับทัศนะอุละมาอ์มัฮ์ฮับหะนะฟียะฮ์ และทัศนะหนึ่งของมัฮ์ฮับมาลิกียะฮ์ ซึ่งเห็นว่าไม่อนุโลมให้สร้างมัสยิดด้วยทรัพย์สินหะรอม โดยอ้างเหตุผลว่า ทรัพย์สินริบาเป็นทรัพย์สินที่หะรอมไม่ควรนำมาใช้สร้างมัสยิด เป็นเหตุผลของอิบนุ อัลกอสิม อัลมาลิกีย์ และทรัพย์สินหะรอมเป็นกรรมสิทธิ์ของคนยากจนหรือผู้ขัดสนเท่านั้น เป็นเหตุผลของอิบนุ อาบิดีน อัลหะนะฟียฺ และผู้วิจัยเห็นว่าทัศนะดังกล่าวเป็นทัศนะที่น่าเชื่อถือที่สุด เนื่องจากมัสยิดคือบ้านของอัลลอฮ์ ﷻ ซึ่งการพาดพิงคำว่า “มัสยิด” กับชื่ออัลลอฮ์

ﷺ เป็นการให้เกียรติที่ยิ่งใหญ่ ดังคำตรัสที่ว่า

﴿ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسْجِدَ اللَّهِ مَنِ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى
الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴾ (التوبة: 18)

ความว่า : “แท้จริงผู้ที่จะบูรณะมัสยิดของอัลลอฮ์นั้นคือผู้ที่ศรัทธาต่ออัลลอฮ์
และวันปรโลกและได้ดำรงไว้ซึ่งการละหมาด และการจ่ายซะกาต และเขาไม่ยำ
เกรงนอกจากอัลลอฮ์เท่านั้น ดังนั้นจึงหวังว่า คนเหล่านี้แหละจะเป็นผู้อยู่ในกลุ่ม
ผู้ที่ได้รับคำชี้นำ” (อัดเตาบะฮ์ : 18)

อายะฮ์ข้างต้นได้ชี้ให้เห็นว่า พระองค์ทรงให้เกียรติกับมัสยิดโดยการพาดพิงคำว่า
“มัสยิด” กับพระองค์ และเป็นสถานที่ที่ศักดิ์สิทธิ์ของมุสลิมทุกคน

และหะดีษที่มีความว่า “อัลลอฮ์นั้นดีงาม และพระองค์จะไม่ตอบรับนอกจากสิ่งที่ดี
ดีงามเท่านั้น” สามารถเข้าใจได้ว่าทรัพย์สินหะรอมเป็นสิ่งที่ไม่ดี ดังนั้นการนำทรัพย์สินหะรอมมา
สร้างมัสยิดที่มีเกียรติย่อมถือว่าไม่ดีเช่นเดียวกัน

จากผลการวิจัยพบว่า ในกรณีที่ได้รับทรัพย์สินมรดกจำนวนมากที่ได้มาจากธุรกรรม
ริบา ประชากรส่วนใหญ่จำนวน 228 คน จะจัดการแบ่งปันทรัพย์สินมรดกดังกล่าวระหว่างทายาท
คิดเป็นร้อยละ 58.16 อยู่ในระดับปานกลาง

ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องกับทัศนะของอุละมาอ์กลุ่มหนึ่ง เช่น อัล
หะสัน อัลบศรีรีย์ อัซซุฮรีรีย์ สุฟยาน อัชเชารีรีย์ สะหูนุน อัลมาลิกีย์ และทัศนะหนึ่งของมัฮัฮะ
นะฟีรีย์ พวกเขาเห็นว่าทรัพย์สินริบาและทรัพย์สินหะรอม เมื่อมีการเปลี่ยนเจ้าของด้วยวิธีการโอน
มรดกตกทอด ถือว่าเป็นทรัพย์สินที่บริสุทธิ์ (หะลาละ) สำหรับทายาท และอนุโลมให้ใช้ประโยชน์
ทุกอย่าง แม้จะมากหรือน้อยก็ตาม ส่วนผลกระทบ (บาป) ถือว่าเจ้ามรดกเป็นผู้รับผิดชอบเพียงผู้เดียว
เนื่องจากเขาได้ใช้วิธีที่หะรอมในการสะสมทรัพย์สินดังกล่าว โดยได้อ้างว่าบาปกรรมตกแก่ผู้ที่
กระทำความผิดและผู้สะสมทรัพย์สินด้วยวิธีที่หะรอมเท่านั้น ส่วนทายาทผู้รับมรดกไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ
กับการได้มาซึ่งทรัพย์สินของเจ้ามรดกแต่อย่างใด ดังนั้นทรัพย์สินมรดกจึงถือว่าหะลาละสำหรับทายาท

ก. แต่ผู้วิจัยเห็นพ้องกับทัศนะอุละมาอ์ส่วนใหญ่ เช่น หะนะฟีเยฮ์ มอลิกียะฮ์
ชาฟีอีเยฮ์ หะนาบิละฮ์ และตัยมีเยฮ์ พวกเขาเห็นว่า การตายไม่สามารถทำให้ทรัพย์สินหะรอม
เป็นบริสุทธิ์ (หะลาละ) ได้ และจำเป็นต้องส่งคืนทรัพย์สินหะรอมให้เจ้าของเดิม ถ้าหากทายาทรู้จัก

เจ้าของเดิมแต่หากไม่รู้จักเจ้าของเดิมให้ทายาทจัดการทรัพย์สินหระรอนนั้นทำทานแจกให้ผู้ขัดสนและผู้ยากจน

ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นนี้ องค์กรอิสลามและผู้นำศาสนาควรให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการรับมรดกให้มุสลิมที่อาศัยอยู่ในชุมชนทราบ พร้อมให้คำแนะนำที่ดี ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของมุสลิมทุกฝ่าย

6.3 ข้อเสนอแนะ

6.3.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

6.3.1.1 จากผลการวิจัยพบว่าชาวมุสลิมในชุมชนเทศบาลเมืองนราธิวาสมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องริบาอยู่ในเกณฑ์ต่ำ ควรมีการให้ความรู้เกี่ยวกับริบาให้ทั่วถึง เพื่อจะได้นำมาปฏิบัติใช้ได้ถูกต้อง

6.3.1.2 สถาบันการศึกษาอิสลามควรจัดหลักสูตรให้มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับริบาให้มากขึ้น

6.3.1.3 ผู้นำศาสนาทุกระดับควรสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับริบาแก่มุสลิมในชุมชนที่ๆตัวเองรับผิดชอบ อาศัยอยู่

6.3.1.4 สำนักงานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดควรสำรวจข้อมูลระดับความรู้ความเข้าใจของโต๊ะอิหม่าม และจัดอบรมสัมมนาเกี่ยวกับการเงินอิสลามและริบาหรือแจกวารสารแผ่นพับเกี่ยวกับริบา เพื่อ โต๊ะอิหม่ามจะได้นำองค์ความรู้ดังกล่าวไปเผยแพร่ให้สรรพบุรุษของตนทราบและเข้าใจต่อไป

6.3.1.5 สถาบันการเงินอิสลามควรประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการเงินอิสลามและองค์ความรู้เกี่ยวกับริบาให้มากขึ้น เพื่อให้มุสลิมมีความสนใจในเรื่องการเงินอิสลามแบบปลอดริบาและนำทรัพย์สินของตนมาฝากกับสถาบันการเงินอิสลาม

6.3.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ควรศึกษาแนวทางและรูปแบบการจัดตั้งองค์กรหรือมูลนิธิเพื่อรวบรวมทรัพย์สินริบาหรือทรัพย์สินหระรอนมาบริหารจัดการตามบทบัญญัติอิสลาม